

ТМ	Г. XXIV	Бр. 3-4	Стр. 217 - 225	Ниш	јул - децембар	2000.
----	---------	---------	----------------	-----	----------------	-------

UDK 321.7.001

Прегледни чланак

Примљено: 11.03.2000.

Зоран Аврамовић

Педагошки институт

Београд

ЈЕДНА ИЛИ ВИШЕ ДЕМОКРАТИЈА

Резиме

У аутор критички анализира идејне покушаје да се појам демократије разумева као једнозначан појам. Истраживање појма демократије показује да постоји осам теорија демократије које се разликују према сазнајним, вредносним и практичним карактеристикама. Реч је о: либералним, елитистичким, партиципативним, репрезентативним, већинским, консенсуалним, институционалним и социјалним теоријама демократије. Поред појмовних разлика демократије се разликују и према институционалним решењима. У раду се разматрају различити типови демократских држава, демократских политичких система и демократских друштвених институција. У закључку, аутор тврди да некритички однос према глобализацији демократије треба кориговати диференцијалним мишљењем о демократији.

Кључне речи: демократија, теоријски плурализам, институције

Свет постаје све јединственији, планета почиње да дели заједничку судбину. Живимо у време владавине појма демократија: све државе ће, пре или касније, имати демократски политички облик. Демократија је освојила готово цео простор теоријског мишљења и политичког деловања. Овакву слику времена обликују и политичка документа која се интензивно пишу у последње време. У Паризу 1990. године усвојена је декларација КЕБС-а која обавезује све европске државе на усвајање демократског поретка. Основе глобалне демократаје су правна држава, парламентарна демократија, огворено тржиште, људска права и слободе.

У општем заносу демократијом изостала је критичка рефлексција о унутрашњим диференцијама појма о коме је реч као и о њеним институционалним аранжманима. Да ли је однос између демократије и њених институција тако једноставан да се може прихва-

тити форсирање једнозначности?

Демократске установе нису готов друштвени и политички образац, већ представљају оквир за решавање искуствених проблема у животу појединаца, групе и заједнице (друштво, политика, економија, породица, школа, јавно мњење). Иституције су део мишљења о демократији.

Први проблем који треба размотрити може се формулисати као избор између постојећих теорија о демократији и одговарајућих институционалних аранжмана. Показаће се да мода глобализације демократије наилази на унутрашње препреке у самом пројекту.

Различита значења појма демократије

Демократија је теоријски вишезначан појам и самим тим политички подложен (зло)употреби. Постоји више од десет конзистентних теорија демократије, а небројано политичких режима који су се (само)легитимисали демократијом. Ове чињенице су опредељујући разлог за напуштање опције избора једне од теорија која би послужила за конструисање система категорија.

Теорије демократије могу се диференцирати према различитим критеријумима. Однос идеално - реално је један критеријум разликовања. Са становишта суверенитета власти разликује се народна и грађанска демократија. Према начину одлучивања разграничена су већинска и консоцијативна демократија, а са становишта политичке историје класична (заштитна, развојна, непосредна) и модерна (компетитивна, плуралистичка, партиципативна, консензуална) схватања (Хелд, 1988).

Са аспекта *историјског* развоја, уз изузимање античке праксе учешћа грађана у власти (одговорност према полису), мисао о демократији се обликује током 17. и 18. века у енглеској политичкој филозофији. Ова мисао се јавља као реакција на Хобсову (идејно и Макијавелијеву) теорију јаке државе као установе која је способна да спречи рат "свих против свију" и да обезбеди пуну заштиту својим поданицима. Права државе убрзо су постала предмет критичких оспоравања са становишта права појединаца. Лок и Монтескје су творци теорије ограничавања права државне власти путем њене поделе и равнотеже (законодавна, извршна и судска), издвајањем независног судства. Оваквим схватањем контроле власти, грађанин се штитио од државне силе, а политика је добила правне границе. На америчком тлу ове идеје је ширио Џејмс Медисон.

Демократске теорије државе артикулишу се посредством идеја либералне политичке филозофије. Џон Стјуарт Мил и Џереми Бентам у средиште своје визије државе постављају индивидуалну слободу човека, његове интересе и права. Појединац трага за сопственом срећом а институционалне претпоставке су одвајање др-

жаве од грађанског друштва, слобода привређивања, аутономија породице. Наредни корак учиниће Токвил својом књигом *Демократија у Америци*. Демократија је поредак власти који изједначава грађане пред законом (супротно аристократији) а сваки други облик односа између група и појединаца је ствар њиховог слободног избора.

Деветнаести век је филозофски утемељио либералне претпоставке демократије. Међутим у том истом веку, развијена је мисао о демократији као општој вољи народа у којој је она изнад слободе и аутономије појединаца. Вредност друштвене једнакости и директне демократије артикулисана је у *Друштвеном уговору* Ж. Ж. Русоа. Он је први мислилац који суверенитет власти одузима монарху и Богу и предаје га народу. Идеја радикалне друштвене једнакости и негација државе као облика физичке силе нашла је свог теоријског следбеника у Карлу Марксу.

У 19. веку је завршена велика теоријска дискусија о демократији као облику државне власти и односу појединца према држави. Једна теоријска традиција (либерална) је демократски поредак више везивала за идеју индивидуалних права а друга (социјална и федералистичка) за колективне интересе и "општу вољу". Двадесетом веку је остало да мисаоно и практично разрађује ове две темељне визије демократије.

Овде ће се размотрити неколико типова *структурних* нормативних и искуствених обележја појма демократије - сазнајни, вредносни, практични.

1. *Либерална демократија*. Родоначелник је Џ. С. Мил, а настављачи су Хајек, Нозик. Права и слободе се концентришу око појединца, а државна власт је слуга појединачних и групних потреба. Држава се минимално меша у слободу појединца да организује властити живот. Па ипак, он је обавезан да поштује чврста правила игре која се обично изражавају у закону. Са либералним политичким идејама почиње стварање конституционалне државе (подела власти), слобода избора, владавина права.

У традицији либерализма демократија се организује око идеје индивидуалне слободе и права човека, парламента, владавине права, поделе власти.

2. *Елитистичка демократија*. Суштина овог разумевања демократије јесте у слободи политичког такмичења за власт. По суду Јозефа Шумпетера, демократија је политички метод (законом уређен поступак) борбе за стицање, одржање и губљење власти. Једино систем демократских институција омогућава појединцима и групама (партијама) да се боре за гласове бирача и да одлучују о друштвеним пословима. Подручје власти припада политичким елитама.

Елитистичко схватање демократије обезбеђује компетентно вођство и ефикасну администрацију. У том аспекту, ово гледиште је

блиско Веберовој теорији бирократске власти, која се по облику разликује од персоналне и традицијске.

Политичке елите и бирократија нису у међусобној супротности.

3. *Партиципативна демократија*. Ово схватање се јавља као супротност репрезентативне демократије. Заступају га И. Пулансас, Џ. Б. Макферсон, Ботомор. Основна идеја партиципативне демократије је шире укључивање грађана у институције одлучивања (радно место, локална заједница, држава). У средишту свог нормативног идеала ова концепција поставља поверење у "демократски разум" народа. Широким учешћем грађана у демократским процесима спречавају се злоупотребе демократије и развој неодговорности у њеним институцијама. Партиципација грађана у процесу одлучивања оправдава се тврдњом да су политичке одлуке истовремено и моралне. Политичко деловање прожима цело друштво и није ограничено на институције власти.

4. *Репрезентативна демократија*. Овај облик демократије се ограничава на политику. Основна идеја је да се власт не шири на више политичких субјеката, особито не на изванполитичке области друштва. Демократија је процедура доношења политичких одлука а грађани су ограничени на задовољавање приватних интереса. Политичке институције сваког друштва теже да на хоризонталан начин структурирају моћ. Оваквом организацијом политичке власти потиरे се њена вертикална димензија. Да би се овакав однос власти и друштва избегао теоретичари предлажу дефиницију демократије која обезбеђује представљање мноштва друштвених група и њихових интереса, потреба и захтева. Демократски поредак је оно што се добије интеракцијом политичких и неполитичких група. Демократија је систем полиархије, односно систем у коме се општа воља власти прилагођава интересима грађана (Медисон, Дал).

5. *Већинска демократија (вестминстерска) демократија*. Овај тип демократије је карактеристичан за америчко и британско схватање демократије. Медисон, Линколн, Токвил су под појмом демократије подразумевали власт изабране политичке већине на слободним изборима. Другим речима, демократија је легалан однос између власти и опозиције који се политички изражава посредством двопартијског система (у Великој Британији нема ни написаног Устава). Могући недостатак вестминстерске демократије огледа се у спајању законодавне и извршне власти у рукама изабране већине. Основне карактеристике већинске демократије су концентрација власти у владајућим партијама, спој законодавне и извршне власти, суверенитет парламента (Лијпхарт, А. 1984).

Већинска демократија одговара друштвима у којима се основне разлике у друштву испољавају углавном око решавања еко-

номско-социјалних питања.

6. *Консенсуална демократија*. Ово схватање демократије је прилагођено национално, језички, верски хетерогеним друштвима. У таквим друштвима већинска демократија се претвара у етнодемократију (власт најбројније етничке групе). Да би се избегла таква опасност, теоретичари консенсуалне (консоцијативне) демократије предлажу укључивање, на разне начине, етничко-културних мањина у систем власти. Другим речима, предлаже се увођење пропорционалности у изборни систем, структура вишепартијског парламента, подела законодавне и извршне власти.

Консензуално схватање демократије условљено је одређеним степеном етничко-језичке, верске конфликтности, као и понашањем политичких елита.

Карактеристике консенсуалне демократије су стриктна подела власти, стварање широке коалиције у власти, вишепартијски а не двопартијски систем, институционализација мањине у власти (право вета), децентрализација и федерализам (Лијпхарт, А. 1984).

7. *Институционално схватање демократије*. Демократија се разумева пре свега као систем институција којима се контролише власт и који омогућава њено смењивање мирним средствима (Карл Попер). Ово схватање сматра да је власт већине или утицај јавног мњења од споредног значаја јер и већина, као и јавност, може бити тиранска.

8. *Социјална (класна, марксистичка, народна) демократија*. Ово схватање демократије се оријентише на економску-социјалну једнакост грађана. За марксисте политика је израз владајућих друштвених и економских односа. Они критикују приватну својину, тржишну привреду и отуђену политичку власт. Демократија као директна саморегулација друштва, остварљива је укидањем класне структуре друштва. Социјалистичка демократија тежи непринудном начину одлучивања, а што се остварује авангардном политичком партијом радничке класе.

И поред нормативних и емпиријских разлика у разумевању појма, могућно је издвојити неколико основних елемената појма који су константа у свим теоријским традицијама мишљења о демократији. Демократија се схвата: (а) као облик државне власти или теорија државе и њених циљева, (б) као систем институција које остварује појединачне и опште интересе, (ц) као политички и друштвени процес (надметање и сукобљавање политичких и неполитичких група), (д) као систем права појединца да задовољава своје интелектуалне, моралне, естетске и хедонистичке потребе.

* * *

Различита схватања демократије морају оставити последице на њено конкретно историјско-друштвено институционализовање.

Не може се говорити о једној демократији већ о више облика демократије који се међу собом могу радикално разликовати. Зашто је то тако питање је на које се овде нећемо дуже задржавати. Овде нас интересују последице недиференцираног форсирања демократизације у земљама изван евроамеричког круга.

Треба подсетити на Русоову слику о "идеалном законодавцу". Он пише законе тако што испитује претходно да ли народ коме су намењени може да их поднесе а не да ли су добри по себи. Тако је и са демократијом - треба претходно испитати које демократске институције један народ лако а које теже прима.

Институције су скелет сваког друштва. Теорија институција се концентрише око структуре друштва која је установљена законима и обичајима, оне обезбеђују стабилност односа између појединаца и група, процедура и организација, усмеравају моћ тако што је повезују са заједницом. Међутим, институције нису одвојене од идеја и појмова. Напротив, идеје се остварују у једном правном и моралном поретку и са тог становишта би се институције могле одредити као мисао о друштвеном односу која је подударна са приликама у којима је настала. Са променом прилика мењају се и институције.

Са становишта овако схваћених институција демократске институције су производ идеја о демократији. Сасвим је логично да из различитих схватања демократије проистекну и различите институције. Поред теоријских разлика у појму демократије треба рачунати и на снажан утицај социјално-културне традиције на обликовање државних, друштвених, политичких институција.

Држава. Довољно је да укажемо на неколико различитих институционалних решења демократије као облика државне власти. Институција парламента је демократска пар ехелланце. Међутим, структура парламента није истозначна у свим демократским државама: у неким постоји један дом а у другим два дома. Изборни систем као кључна демократска институција различито се институционализује. Од карактера изборног система зависи колико ће бити политичких партија, колики ће бити степен политичке партиципације грађана, какав ће бити однос између партија.

Однос између законодавне и извршне власти се такође различито институционализује. У неким државама постоји председничка власт, у другим парламентарна власт.

Политика-демократија. Појмови политике и државе нису истозначни. Држава је склоп законодавне, извршне и судске власти са монополом силе. Политика је борба за власт у држави са циљем да се реализује партијска визија друштва и да се свакодневни односи ускладе са укупним глобалним развојем. Одлуке се доносе у оквиру закона или против закона ако је на делу револуционарна политика. "Политичко делање је суочено са тренутним стваралачким елементи-

ма и труди се да из тих набујалих сила обликује оно што ће остати" (Манхајм, 91).

Демократска политика се концентрише око интереса, права и идеја а институционализује се посредством политичких партија. Без институције слободног формирања политичких партија не може се засновати демократска политика. У вишепартијском систему степен демократије се може оценти на два начина: као унутарпартијска демократија и међупартијска демократија.

Унутарпартијска демократија је условљена општом политичком културом али и политичкопсихолошким односом вође и чланова. Вођа је ауторитет а да ли ће бити ауторитаран или демократски предводник ствар је која не подноси генерализације.

Односи између партија ствар су такође политичке културе и социјално-економских констелација. Оне се крећу од сталне конфликтности до разумне кооперативности и компромиса. Ако је политика умеће решавања сукоба и јачања интеграције јасно је да је степен и квалитет међупартијских односа зависити од културно-историјског наслеђа и карактерних црта политичара.

Друштво-демократија. Појмовна и искуствена разлика између државе и политике проширује се и на друштво. Природа друштвене структуре је таква да је неодржива идентификација политике и друштва, јер се ради о хетерогеној целини која је социјално диференцирана, културно, верско-традицијски, регионално израздана. У таквој реалности политика јесте "сила изнад друштва", јер без ове силе друштвена целина би остала без интеграције, али унутар глобалног оквира појединачне делатности и интереси друштвених слојева поседују специфичност и аутономност.

Са историјског становишта одвајање државе и грађанског друштва започиње са француском револуцијом. Држава је остала институција која обликује општи интерес једног народа док грађанско друштво представља подручје приватног живота појединца и његових асоцијација рада, власништва, вере, културе, науке. Однос према политици препуштен је индивидуалној одлуци. Држава је постала представничка институција са јавним правом које има извор у суверенитету народа и слободној вољи грађана.

Природа односа између државе и друштва, политике и друштва у теорији демократије одређује се на различите начине. Мислиоци либералне демократије заступају став о минималној улози државе и политике у област грађанског друштва. Њима насупрот, заступници социјалне демократије допуштају висок степен интервенције државе и политике у друштвени живот човека и група. У првим појединац је одговараи за свој социјални положај, у другим, друштво води бригу о друштвеном статусу појединца и породице. Нема сумње да се демократија друштва разликује у поменута два схватања демократије.

Разлике у схватању демократије грађанског друштва испољавају се и у институционалним решењима. Узмимо пример образовања. Демократска држава посредством законодавства уређује ову област друштва. Међутим у институционалној конкретизацији демократије образовање могућна су различита решења. Демократски изабрана влада има мандат да уреди ову област и она се опредељује за једно од више решења - да одређује управне органе у образовању или да тај посао препусти запосленима - дакле самоуправљање.

Једно је извесно - и једно и друго решење је демократско.

Претходна анализа показује да поред различитих значења појма демократије постоје и разлике у институционалним решењима државе, политике и грађанског друштва. Услов да се не угрози демократски карактер свих делова глобалног друштва је очување слободе политичког организовања и слободе јавног информисања.

Када се овоме дода свеколика различитост у политичким културама, може се наслутити колико је нејединства у појму и институцијама демократије.

Како стоји ствар са офанзивом демократије у свету?

У глобалном наступању демократије све ове разлике се занемарују и приступа се агресивном извозу једне - америчке демократије, која има сасвим особену историју о којој је темељно писао Токвил. У Америци је демократија обезбеђивала задовољавање примарних потреба грађана - богаћење и стицање материјалних добара. Међутим, историјски, друштва се разликују према склопу доминантних вредности - новца и привредног интереса, религије, традиције.

Постоје друштва која су више или мање социјално, верско-културно и национално хетерогена што отежава постизање сагласности око основних социјалних и политичких вредности.

Глобализација демократије наступа са грађанском демократијом која се неизбежно сукобљава са етничким, верским, националним и културним особеностима.

Закључак

Теоријски и практично демократија се обликује на различите начине. Поред разлика у мишљењу постоје и неуједначености институционалних решења. Из оваквог искуства следи упозорење свим практичарима демократије да нису пожељна униформисања у појму, а ни у институцијама. Чинити супротно значи уводити идеологију у демократију и примењивати силу зарад њеног ширења на недемократске државе и народе.

Ко се одлучи за такав корак претвара демократију у своју супротност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамовић, З. (1998): *Друго лице демократије*, Филип Вишњић, Београд.
2. Аврамовић, З. (1996): Разумевање демократије у уџбенику Устав и права грађана, *Зборник* Института за педагошка истраживања, Институт за педагошка истраживања, 28, стр. 104-128, Београд.
3. Аврамовић, З. (1997): Демократско наслеђе Србије, *Токови историје*, 3/4, Институт за новију историју, Београд.
4. Бобио, Н. (1990): *Будућност демократије*, Филип Вишњић, Београд.
5. Васовић, В. (1973): *Демократија и политика*, Радничка штампа, Београд.
6. Дал, Р. (1982): *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд.
7. Giddens, A. (1995): *Beyond left and right*, Polity Press, London.
8. Held, (1988): *Models of Democracy*, Polity Press, London.
9. Кин, Џ. (1995): *Демократија и медији*, Филип Вишњић, Београд.
10. Lijphart, A. (1984): *Democracies, Pattern of majoritarian and Consensus Government in Twenty one centuries*, New Haven, Yale University.
11. Попер, К. (1993): Отворено друштво и његови непријатељи, БИГЗ, Београд.
12. Токвил, А. (1990): *Демократија у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.
13. Хамилтон, Медисон, Џеј (1981): *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд.
14. Шумпетер, Ј. (1960): *Капитализам, социјализам, демократија*, Култура, Београд.

Zoran Avramović, Belgrade

ONE OR MORE DEMOCRACIES

Summary

In this paper, the author critically analyses theoretical attempts to understand the notion of democracy as 'a single meaning' notion. The analysis of the notion democracy shows that there are eight theories of democracy which defer in respect to cognitive, value, and practical characteristics. These are liberal, elitist, participative, representative, majority, consensual, institutional, and social theories of democracy. Besides differences in notions, democracies also defers in respect to institutional solutions. Thus, this paper also investigates different types of democratic states, democratic political systems, and democratic social institutions. In conclusion, the author claims that non-critical attitude towards globalization and democracy should be updated with differential thinking about democracy.

Key words: democracy, theoretical pluralism, institutions.